

Wrocław, 10.05.2019

Prof. zw. dr hab. Stefania Walasek
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Ewy Wołoszyn
pt. *Treści wychowawcze zawarte w podręcznikach Ossolineum do języka*
polskiego dla szkół powszechnych w II Rzeczypospolitej (ss.284),
napisanej pod kierunkiem naukowym prof. nadz. dr hab. Janiny Kamińskiej
na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego

Przedmiotem analizy w recenzowanej rozprawie są treści podręczników do języka polskiego, wydawane do użytku szkół powszechnych przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach II RP.

Autorka we **Wstępie** sygnalizuje historię Ossolineum – od roku 1817, przez lata zaborów do czasów Niepodległego Państwa (1918-1939). Zasadnym jest zwrócenie uwagi przez mgr Ewę Wołoszyn na kwestie ideału (ideałów) wychowania w II RP, podporządkowanych potrzebom państwa. Sformułowane i podlegające ewolucji ideały wychowania – narodowy i państwowy, zdecydowanie dookreślały program wychowania młodego pokolenia. W tym miejscu, według mnie, zasadnym byłoby postawienie przez Doktorantkę pytania badawczego, którego treści domyślam się na podstawie lektury rozprawy doktorskiej. To pytanie – W jakim zakresie treści nauczania języka polskiego wspomagały realizację postulowanych ideałów wychowania? – porządkuje i uzasadnia narrację całej pracy doktorskiej.

Magister Ewa Wołoszyn we wstępie, odwołała się do publikacji omawiających podręczniki dla szkół powszechnych szkolnych, wydawanych w II RP przez różne oficyny wydawnicze. Omówienie tych prac pozwala na ocenę wkładu badawczego Autorki, która skupiła się na podręcznikach Ossolińskich.

Słusznie Doktorantka zwróciła uwagę na bogatą literaturę z historii wychowania, podejmującą zagadnienia wychowania narodowego i państwowego. Szeroki wybór autorów i ich prac wskazuje na szeroką kwerendę biblioteczną a to z kolei umożliwiło na rzetelną analizę przede wszystkim podręczników do języka polskiego, których treści dotyczyły nie tylko języka i literatury ale również historii, geografii czy przyrody.

We wstępie przywołana jest struktura pracy i uzasadnienie redakcji kolejnych rozdziałów. Szczegółowe omówienie, w końcowej części wstępu, źródeł jak: podręczniki, przewodniki bibliograficzne, spisy książek szkolnych i literatury pomocniczej, publikowane katalogi, prasa

pedagogiczna ze szczególnym uwzględnieniem szerokiej dyskusji na temat podręczników szkolnych oraz recenzje podręczników, pozwala na wysoką ocenę wyboru przez Doktorantkę materiału badawczego.

Struktura rozprawy doktorskiej jest logiczna i uzasadniona.

Rozdział I *Główne nurty w pedagogice II Rzeczypospolitej*, wprowadza w zagadnienia nowego spojrzenia na proces edukacyjny, oparty na powstających i rozwijających się kierunkach w pedagogice i psychologii. Autorka wskazuje na niedomagania szkoły przełomu XIX i XX i zwraca uwagę na początki ruchów reformatorskich, które zmieniały szkołę. Wraz z prezentacją przedstawicieli polskiej pedagogiki, psychologii i socjologii (jak np. F. Znaniecki, H. Radlińska, H. Rowid, S. Hessen, W. Spasowski, J. Ostrowski, B. Nawroczyński czy K. Sośnicki) towarzyszymy na kartach rozprawy doktorskiej dyskusjom i postulatom, które uzasadniały konieczność utworzenia nowoczesnej, polskiej szkoły. Słusznie Doktorantka odwołała się do bogatej literatury omawiającej zagadnienie „Nowego Wychowania”. Szkoda, że nie sięgnęła do ważnego opracowania Jędrzeja Sobczaka, *„Nowe Wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, (wyd. drugie zmienione), Bydgoszcz 1998, które pozwoliłoby na wzbogacenie i zweryfikowanie omawianego problemu. To nie tylko kwestia struktury szkoły ale również przekazywanych treści poprzez stosowanie nowoczesnych metod nauczania i zorganizowanie procesu dydaktyczno-wychowawczego, wyzwalającego aktywność, twórczość, samodzielność dziecka. Postulowana „Nowa Szkoła”, precyzowała również określone zadania nauczycielowi, który stawał się partnerem, opiekunem, doradcą, przewodnikiem, wspomagającym rozwój dziecka.

Mgr E. Wołoszyn swoje rozważania w rozdziale I kończy wskazaniem nowych funkcji podręcznika, który nie jest już najważniejszym elementem procesu dydaktyczno-wychowawczego ale będzie pełnił rolę przewodnika w zdobywaniu wiedzy i kształtowaniu (wychowaniu) przyszłego obywatela. Doktorantka przywołuje jeszcze szereg zadań, które miał wypełniać podręcznik.

U progu II RP zostały opracowane nowe programy nauczania oraz podręczniki, które w myśl założeń ideału wychowania obywatelskiego i narodowego eksponowały treści o tematyce narodowej, obywatelskiej i patriotycznej. W części dotyczącej nowej ideologii wychowawczej i reformy szkolnej z 1932 r. odnotowuję wahania Autorki. Z jednej strony pisze, że „programy dla zreformowanej szkoły były dobrze dopracowane i zalecały uwzględnienie zmieniających się zainteresowań i przeżyć wraz z poszczególnymi fazami ich rozwoju” (s. 46) a na kolejnej stronie – 47, stwierdza, że „nie rozwijała zainteresowań oraz aspiracji naukowych”. Zapewne

na takiej ocenie wychowania państwowego w rozdz. I zaważyła wykorzystana literatura z lat 60-tych i 70-tych.

Rozdział II *Organizowanie oświaty w II Rzeczypospolitej* otwiera przybliżenie i ogólne omówienie prac w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Autorka przywołuje prace związków nauczycielskich, ministerstwa oświaty czyniąc ważną cezurę Zjazdu Nauczycielskiego w 1919 r. w Warszawie (a nie w Łodzi – s. 50). Podjęte są kwestie organizacji szkoły powszechnej i jej programów nauczania. Lecz o „popularności” wychowania narodowego jak pisze słusznie Doktorantka (s. 55) decydowały nie tylko lata zaborów oraz katolicki charakter społeczeństwa ale według mojej oceny również wydarzenia polityczne i militarne z lat 1914-1921. Przywołana w rozdziale reforma jędrzejewiczowska ukazuje zmiany w strukturze organizacyjnej szkoły powszechnej i nowego ideału wychowania, wzmacnianego przez treści nauczania. Omawiając organizację szkolnictwa w II RP mgr E. Wołoszyn poświęciła również uwagę szkole średniej: gimnazjum oraz powołanemu po reformie jędrzejewiczowskiej liceum. Przybliżone zostały programy nauczania dla tych typów szkół oraz znaczący problem pedagogiczny, jakim była selekcja szkolna. Autorka starała się zasygnalizować szereg problemów dotyczących szkolnictwa polskiego w latach międzywojennych. Taki przegląd, z konieczności w ogólnym zarysie pozwala na poznanie kwestii z którymi musieli zmierzyć się organizatorzy i reformatorzy szkolnictwa.

Interesujący rozdział III *Wydawcy podręczników szkolnych na ziemiach polskich pod zaborami oraz w II Rzeczypospolitej* wprowadza w problematykę firm wydawniczych, powstających jeszcze w czasach zaborów. Wiele z tych oficyn przetrwało do 1939 r. a nawet po II wojnie światowej kontynuowało swoją działalność. Autorka przywołuje dzieje tak znaczących wydawnictw jak m.in. : Spółka Akcyjna Atlas, Gebethner i Wolff, M.Arct, Zawadzkich, Wende, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych czy Księgarnia i Dom Wydawniczy Trzaska, Evert i Michalski - ostatnie utworzone w II RP. .Historia licznych wydawnictw uzupełniona została sylwetkami inicjatorów i założycieli poszczególnych oficyn wydawniczych. W działalności wymienionych drukarni publikacje książek szkolnych zajmowały eksponowaną pozycję. Wnioski odnośnie udziału poszczególnych oficyn wydawniczych w drukowaniu książek szkolnych zawarte zostały na zakończenie rozdziału w opracowanej przez Autorkę tabeli (s.94). Zawiera ona procentowy udział poszczególnych wydawnictw w produkcji podręczników dla szkół powszechnych (lata 1921-1939) i średnich (1920-1935).

Kontynuację problematyki wydawnictw a konkretnie Zakładu im. Ossolińskich Doktorantka rozwija w rozdziale IV *Działalność wydawnicza Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w*

latach 1828-1939. Szczegółowo zostały przedstawione kwestie realizacji wielkiego dzieła Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, człowieka wykształconego, którego pasja kolekcjonowania książek i pamiątek narodowych przyniosła efekty w postaci powołania wymienionego w tytule pracy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W oparciu o szeroki wybór literatury można prześledzić początki naukowo-kulturalnych inicjatyw, problemów z którymi musieli się zmierzyć organizatorzy i pierwszymi działaniami na polu wydawniczym w czasach galicyjskich. Trudno jest streszczać ten interesujący rozdział ale podkreślić należy udział Ossolineum w latach zaborów (1878-1918) w wydawnictwie książek dla szkół ludowych i gimnazjów. W sumie było to 65 tytułów oraz wydawanie i finansowanie „Czasopisma Pedagogicznego” przeznaczonego dla nauczycieli (od 1912).

Z tak wielkim dorobkiem Ossolineum weszło w latach Niepodległego Państwa. Opracowanie własne w postaci Tabeli na s. 122 ilustruje liczbę wydanych podręczników dla szkół powszechnych i średnich do nauki poszczególnych przedmiotów. Jak się okazuje najwięcej tytułów (51) ukazało do języka polskiego: elementarze, czytanki, wypisy, gramatyka i ćwiczenia. Doktorantka wskazuje książki najbardziej popularne, wydawane przez Ossolineum i opracowane m.in. przez Stanisława Maykowskiego, Antoniego Jana Mikulskiego i wielu innych. Znajdujemy również informacje na temat wydawanej literatury dziecięcej i dla młodzieży.

Rozdział V *Podręczniki do języka polskiego dla szkół powszechnych opracowane w Ossolineum w II Rzeczypospolitej* oraz VI *Treści wychowania obywatelskiego w podręcznikach do język polskiego dla szkół powszechnych* stanowią centralny i najważniejszy punkt rozprawy doktorskiej.

W rozdziale V Autorka prezentuje liczne podręczniki do języka polskiego i równocześnie omawia ich treść podkreślając liczne walory wychowawcze, stosowanie zasady stopniowania trudności i dostosowania materiału do możliwości poznawczych i zainteresowań dziecka. Mgr E. Wołoszyn podejmuje próbę ukazania różnic w treści między podręcznikami opublikowanymi w latach realizowania założeń ideału narodowego, następnie państwowego. Nie ulega wątpliwości, że czytanki zawierały w początkowym okresie pierwiastek narodowy, patriotyczny i religijny. Od przełomu lat 20-tych i 30-tych w coraz większym stopniu wiąże się treści z ówczesnym życiem społecznym, politycznym i gospodarczym. Eksponuje się potrzebę wychowania obywatelskiego młodego pokolenia. Słusznie Doktorantka podkreśla różnice między podręcznikami, wydawanymi na przestrzeni lat II RP. W pierwszym dziesięcioleciu treści nie były usytuowane w konkretnej rzeczywistości społeczno-polityczno-gospodarczej. Jak pisze Doktorantka dzięki temu miały charakter uniwersalny i ponadczasowy. W drugim

okresie historii szkolnictwa wprowadzono podręczniki zróżnicowane tematycznie na wiejskie i miejskie. Treści odnosiły się do znanego środowiska przez dziecko (wieś – miasto) co spotkało się z krytyką wielu ówczesnych środowisk pedagogicznych a Autorka rozprawy fakt ten oceniła jako krok wsteczny polskiego szkolnictwa. Równocześnie odwołuje się Doktorantka do tych podręczników, które jednak prowadziły dziecko poza jego najbliższe środowisko. Były to podręczniki Balickiego i Maykowskiego. Ogólnie można za Autorką stwierdzić, że Ossolińskie podręczniki były nowatorskie. Treści przekazane w sposób interesujący, uwzględniały zainteresowania dziecka. Ich redakcja odwoływała się do zasady stopniowania trudności i - od siebie dodam – korelacji treści nauczania. Warto w ślad za Doktorantką zwrócić uwagę na szatę graficzną podręczników, opracowaną przez wybitnych artystów malarzy. Liczne ilustracje odzwierciedlały daną tematykę i z punktu dydaktycznego i metodycznego były uzasadnione.

Wspomniany powyżej rozdział VI obejmuje cztery podpunkty w których wyeksponowano najważniejsze elementy wychowania obywatelskiego. Podpunkt 1 – *Wychowanie społeczno-gospodarcze* i podpunkt 2 – *Praca* nie budzą zastrzeżeń. Treści w podręcznikach skierowane na kształtowanie pożądanych postaw społecznych zostało rozbudowane przez Doktorantkę szczególnie w odniesieniu do kierunku wychowania sformułowanego przez sanację. Słusznie, przy interpretacji tekstów podręcznikowych mgr E. Wołoszyn dostrzega postulaty przygotowania przyszłego obywatela do umiejętnego, zgodnego i harmonijnego życia grupowego, solidarnego, który potrafi współpracować, jest odpowiedzialny, przygotowany do podjęcia wysiłku grupowego i karny wewnątrznie. Ma to być człowiek, który dobro i interes społeczny uważa za wartość nadrzędną wobec własnych korzyści indywidualnych.

Wymienione powyżej podstawy wychowania społecznego w ideologii sanacji były realizowane w szkole na lekcjach języka polskiego. Równocześnie za mgr Ewą Wołoszyn należy potwierdzić, że „język polski jako przedmiot ogniskowy uwzględniał nie tylko wiadomości z zakresu literatury, ale także treści historyczne, geograficzne, przyrodnicze, społeczno-obywatelskie, gospodarce oraz ideologiczne i polityczne, nadając im zabarwienie humanistyczne” (s.148). I ponownie przyznaję rację Autorce, że język polski prezentował szczególną wartość wychowawczą. Analizując treści podręczników pod kątem postulatu wychowania obywatelskiego i kształtowania młodego człowieka Doktorantka wyodrębnia w środowisku dziecka szereg „płaszczyzn” (kręgów) wychowawczych współodpowiedzialnych za wychowanie. Przede wszystkim jest to dom rodzinny, środowisko lokalne, szkoła, państwo. Stąd treści nauczania zawarte w podręcznikach Ossolińskich odwołują się do rodziny, przybliżając jej obraz na tle wzajemnych wewnętrznych relacji, wzajemnej pomocy i podziału ról. Środowisko szkolne, traktowane jako odzwierciedlenie życia społecznego, budowane było

wokół postulatów przedstawicieli Nowego Wychowania. Klasa, organizacja szkolna to *miniatura dorosłego życia społecznego w których uczeń zdobywał wiedzę i szereg umiejętności, niezbędnych dorosłym życiu.*

Trudno jest w ramach recenzji szczegółowo wymieniać treści wszystkich czytanek, które z jednej strony niosły wiedzę na temat życia społecznego, z drugiej strony kształtowały i wzmacniały wychowanie społeczne i obywatelsko-państwowe. Podsumowując należy przywołać za Doktorantką niektóre ważne cele wychowania m.in. kształtowanie samodzielności, zaradności życiowej, przedsiębiorczości, aktywności, myślenia perspektywicznego, planowania i przewidywania konsekwencji swoich czynów, umiejętnego działania w zespole, szacunku dla pracy, szacunku dla rodziców i drugiego człowieka, odpowiedzialności za państwo, rozumienia swoich obowiązków i praw wobec państwa.

Po raz pierwszy, jak wskazuje Autorka pojawiły się w podręcznikach reformy jędrzejewiczowskiej wiadomości, które miały kształtować uczucia przyjaźni i współpracy między narodami oraz uczyły tolerancji wobec innych i obcych.

W punkcie 2 (rozdz. VI) zatytułowanym *Praca* mgr E. Wołoszyn analizuje podręczniki pod kątem zagadnień związanych z przypisaną rolą w wychowaniu obywatelskim pracy. Tą część rozprawy doktorskiej rozpoczyna omówienie tego zagadnienia w koncepcji wychowania narodowego i państwowego. Analizowane treści podręczników do języka polskiego wielokrotnie była związana z pracą w gospodarstwie wiejskim, pracy rzemieślników i w fabryce. Wielość i różnorodność wykonywanych zawodów, o których mowa w podręcznikach miała wskazywać, że każdy jest elementem organizmu społecznego, jest użyteczny i niezbędny. Ukazywano pracę zawodową jako obowiązek i przywilej z podkreśleniem, że jest ciężka, wymaga wysiłku i poświęcenia. Ważnym jest podkreślenie przez Doktorantkę faktu, że treści podręcznikowe nie idealizowały rzeczywistości i wskazywały na problemy z którymi borykało się społeczeństwo (np. bezrobocie). To przedstawiciele różnych zawodów byli bohaterami czytanek a ich praca wyznaczała miejsce w społeczeństwie i była traktowana jako służba wobec społeczeństwa i państwa.

Punkty 3 (*Ideologia sanacyjna*) i pkt 4 (*Treści wychowawcze w nauczaniu literatury, historii i geografii*) w mojej opinii można było połączyć w jedną część tym bardziej, że Autorka odnosi się w przywołanych fragmentach do tych samych elementów wychowania, przede wszystkim patriotycznego. To zagadnienie rozwijane jest poprzez ekspozycję znanych postaci historycznych, wybitnych pisarzy i poetów. W punkcie 3 szeroko omówiona jest działalność J. Piłsudskiego. W punkcie 4 wyeksponowano szereg postaci znanych z historii i literatury. Dostrzegam powroty do przedstawionych we wcześniejszych rozdziałach problemów jak praca

czy polska wieś. Nie są to powtórzenia. Autorka poszerza i pogłębia prezentowane wcześniej zagadnienia. Stąd sugestia o połączeniu przewijających się w rozdziale VI problemach, przede wszystkim stanowiących podstawę realizacji procesu wychowania – narodowego i państwowego.

Zamieszczone w Ossolińskich podręcznikach do języka polskiego treści dawały nauczycielowi szerokie możliwości ich wykorzystania w procesie wychowawczym. Układ i dobór materiału w książkach dla uczniów szkół powszechnych wyposażał w wiedzę (polonistyczną, historyczną, geograficzną, ekonomiczną) i był podstawą realizacji celów wychowania.

Należy również stwierdzić za Autorką, że podręcznik szkolny był niejednokrotnie jedyną książką w domu rodzinnym i stawał się kompendium wiedzy dla dorosłych, wprowadzając ich przede wszystkim w kwestie rozumienia i kształtowania pożądanych postaw – służby obywatelsko-państwowej. Pełnił też funkcję przewodnika do samokształcenia.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska omawia kwestie treści nauczania i wychowania w podręcznikach do języka polskiego dla szkół powszechnych, wydawanych przez Ossolineum. Autorka eksponuje wybitnych autorów książek, którzy poprzez przemyślany układ materiału nauczania, wspomagali realizację procesu wychowania.

Doktorantka zastosowała procedurę badawczą przyjętą w naukach humanistycznych – to jest analizę źródeł, w tym przypadku treści badanych podręczników. Skupiła uwagę nie tylko na materiale polonistycznym ale również przywołała treści historyczne, geograficzne, przyrodnicze, ekonomiczne. Wyeksponowała fakt ścisłej korelacji wymienionych treści, prowadzących do realizowania procesu dydaktyczno-wychowawczego, dokładniej wychowawczo-dydaktycznego. Analiza jakościowa wszystkich podręczników ossolińskich, czyli szerokiego wyboru materiału badawczego postawiły przed Autorką wysoką poprzeczkę. Na podstawie recenzowanej rozprawy doktorskiej stwierdzam, że mgr Ewa Wołoszyn jest dojrzałym badaczem i wysoko oceniam Jej warsztat metodologiczny. O kompetencjach badawczych Doktorantki świadczy umiejętne odczytywanie i analizowanie treści problemowych zawartych w podręcznikach oraz formułowanie trafnych wniosków.

Koniecznym jest zweryfikowanie wielokrotnie wymienianego na stronach rozprawy nazwiska (s. 4, 47, 65, 68 itd.) również zapisanego błędnie w bibliografii – jest Wanda Grabowska a winno być Wanda Garbowska.

Odnosząc się do przedłożonej mi do oceny rozprawy doktorskiej mgr Ewy Wołoszyn, pt. *Treści wychowawcze zawarte w podręcznikach Ossolineum do języka polskiego dla szkół powszechnych w II Rzeczypospolitej*, do jej teoretycznych, metodologicznych i empirycznych aspektów, stwierdzam, iż zostały spełnione wymogi określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U Nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami), wnoszę tym samym o przyjęcie rozprawy doktorskiej i dopuszczenie mgr Ewa Wołoszyn dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Andrzej Dłuski